

Brexit eller ikke Brexit; Det er spørsmålet Hva betyr det for EØS og for Norge?

Av Jan Erik Grindheim, statsviter i Civita

*Å være eller ikke være;
Det er spørsmålet. For hva er edel ferd?
Å tåle det regn av sten og piler
en bitter skjebne sender mot oss?
Eller å trekke sverdet mot et hav av sorger
og gjøre slutt på dem?*

Åpningen på Prins Hamlets monolog i Shakespeares skuespill fra rundt 1600 – her i André Bjerkes oversettelse, forteller oss hvilken skjebne britene har stilt seg selv overfor i sitt forhold til EU etter to år med forhandlinger om en utmeldelsesavtale fra det visse britiske medier fremdeles kaller «The Bloc». Betegnelsen er ikke bare symbolsk. «The bloc» er et uttrykk som definerer en blokk av stater med stor grad av frihandel seg imellom og felles handelspolitikk overfor andre stater; slik britene vel egentlig alltid har forestilt seg det europeiske samarbeidet fra de ble medlemmer i Det europeiske felleskap (EF) i 1973.

Uansett hva utfallet blir av Brexit-forhandlingene mellom Storbritannia og Den europeiske union (EU), vil en britisk utmeldelse fra EU få store juridiske konsekvenser for Storbritannia og EU, gitt EU-rettsens kompleksitet og de prinsipper og rettigheter som gjennom dens anvendelse er integrert i alle deler av det britiske samfunnet etter 45 års medlemskap. Det samme gjelder Storbritannias forhold til EØS-avtalen, EFTA-landene generelt og Norge spesielt. Ikke bare som følge av de formelle bindingene som følger av disse avtalene for norske bedrifter og arbeidsplasser, men også fordi Norge tradisjonelt har hatt og har sterke økonomiske, politiske, kulturelle og sosiale bånd til Storbritannia.

EF var i utgangspunktet et samarbeid som skulle være med på å bygge ned tolltariffer og andre handelshindringer mellom medlemsstatene og føre en felles handelspolitikk mot andre land, mens er EU blitt et langt mer overstatlig samarbeid hvor det er utviklet en rekke felles politikk-områder som går på tvers av medlemsstatenes grenser og suverenitet. Det mest kjente er EUs indre marked, med de fire frihetene som også Norge er knyttet til gjennom Avtalen om Det europeiske økonomiske samarbeidsområdet, EØS. EUs indre marked og EØS-avtalen inneholder ikke bare regler for hvordan varer og tjenester kjøpes og selges over landegrensene, men også hvordan de produseres og konsumeres i de 31 medlemsstatene avtalen omfatter. Derved griper samarbeidet i EU og EØS langt sterkere inn i nasjonalstatlig lovgivning og reguleringer enn det tradisjonelle handelsavtaler gjør.

Det er dette Brexit handler om: å ta tilbake nasjonalstatlig kontroll over økonomien, politikken og jussen, for å kunne styre sin egen samfunnsutvikling med utgangspunkt i nasjonale interesser. Men, som vi skal se i dette notatet, er ikke dette nødvendigvis så enkelt når EU økonomisk, politisk og rettslig betyr langt mer for Storbritannia enn de ivrigste Brexit-tilhengerne kanskje har forestilt seg, vil innse eller til syvende og sist i det hele tatt ser ut til å bry seg om. To år med forhandlinger har vist at EU-landene står langt mer samlet og fast på sine krav overfor britene enn forventet. Dette har ikke bare ført til en splittelse tvers igjennom Det konservative partiet i Storbritannia. Hvis det blir en ny folkeavstemning om Brexit, kan dette virkelig dele britisk politikk og det britiske folket for lang tid fremover.

Tiden renner ut og usikkerheten øker

Slik denne saken står nå, helt på tampen av 2018, ser det ut til at hvis ikke den avtalen om utmeldelse statsminister Theresa May har fremforhandlet med EU får flertall i Underhuset i Det britiske parlamentet, blir det en såkalt «no-deal» eller «hard Brexit» for Storbritannias uttreden av EU 29. mars 2019. Dette vil kunne føre til store utfordringer for Storbritannia og EU, men også påvirke forholdet til Norge og Norges forhold til EU. For hvis britene forlater EU, forlater de også EØS-avtalen. Derfor må det for Norges del utarbeides gode samarbeidsavtaler med både EU og Storbritannia hvis Brexit blir en realitet, selv om en eventuell Brexit ikke direkte endrer noe i forholdet mellom Norge og EU.

Etter at EUs øvrige 27 medlemsstater 25. november 2018 hadde godtatt den 585 siders utmeldelsesavtalen statsminister Theresa May har fremforhandlet med EU, skulle Underhuset i Det britiske parlamentet ha stemt over den 11. desember 2018, for at den skulle bli gyldig. Men etter et hastemøte i regjeringen dagen før den planlagte avstemningen, utsatte May dette av frykt for at avtalen ville bli nedstemt «med stor margin», som hun selv uttrykte det.¹

Dette fikk ikke bare Mays politiske motstandere i det britiske arbeiderpartiet *Labour* til å beskyldte henne for å sette hele Brexit-prosessen i fare. I hennes eget *Conservative Party* stilte de sterkeste Brexit-forkjemperne et mistillitsforslag mot henne som partileder etter det de mente var en ydmykende forestilling i Underhuset. Men May vant avstemningen med 200 mot 117 stemmer, og kunne fortsette som partileder og statsminister.

«Dette er et solid flertall», sa hennes justisminister David Gauke, og uttrykte lettelse over at en trussel om mistillit til statsministeren i det konservative partiet endelig var borte, etter flere måneder med misnøye. Men Mays motstandere så det helt annerledes. Lederen for de konservative Brexit-tilhengernes egen organisasjon i Det britiske parlamentet, European Research Group (ERG), Jacob Rees-Mogg, mente at når mer enn en tredjedel av de konservative parlamentsmedlemmene i en hemmelig avstemning går mot sin egen statsminister, bør hun gå til dronningen og søke avskjed.²

Det ser det ikke ut til at Theresa May har noen planer om. Tvert imot brukte hun dagen da avstemningen i Underhuset skulle ha vært til å besøke Nederlands statsminister Mark Rutte i Haag, Tysklands forbundskansler Angela Merkel i Berlin og lederen for Det europeiske råd i EU Donald Tusk i Brussel for å be om bedre vilkår for Storbritannia i utmeldelsesavtalen. Men på tross av en utrolig standhaftighet hos den britiske statsministeren, som er fast bestemt på at «Brexit betyr Brexit», har EU «ingen ting å gi», sier en talsperson for Europakommisjonen. Forhandlingene blir ikke gjenåpnet. Det eneste Theresa May kan håpe på for å få avtalen igjennom, er presiseringer og avklaringer i den vedtatte teksten.³

Det er særlig den såkalte backstop-løsningen for Nord-Irland som skaper problemer. Denne gir EU en mulighet til å holde britene i dagens tollunion i en overgangsperiode, hvis de to partene ikke blir enige om en avtale for en sømløs grense mellom Irland og Nord-Irland. Men, som førstelektor ved Universitetet i Oslo Øyvind Bratberg sier, er backstop-delen «berre det fremste dømet på at Storbritannia går inn i ein slags vasallstatsrelasjon og i stor grad må rette seg etter EU.»⁴

En slik halvveismodell er det ingen som ønsker. De reelle alternativene for Storbritannia ser derfor ut til å være at britene enten fortsetter sitt medlemskap i EU, eventuelt etter en ny folkeavstemning som kan overbevise representantene i Underhuset, eller på en eller annen måte velger en full separasjon og deretter etterhvert forhandler seg frem til nye avtaler på aktuelle områder steg for steg. Slik den fremforhandlede avtalen er formulert, mener Mays motstandere i hennes eget parti at utmeldelsen vil foregå kun på EUs premisser. Derfor ønsket de å fjerne henne som partileder, og derved statsminister. De vil heller ha en «hard Brexit», som betyr å forlate EU uten noen avtale.

Dette vil være en katastrofe for Storbritannia, mener stadig flere kommentatorer. Men, som Financial Times' Martin Wolf har påpekt (med henvisning til den fiktive detektiven Sherlock Holmes): hvis alle umulige løsninger utelates, uansett hva som gjenstår og uansett hvor usannsynlig det måtte være, er og blir det som står igjen utfallet av utmeldelsesprosessen. Så lenge Mays fanatiske motstandere i hennes eget parti har bestemt seg for å sette sine egne interesser foran nasjonens interesser, «og påføre sine medborgere et radikalt eksperiment», ser dette ut til å være en «hard Brexit», sier Wolf.⁵ Samtidig åpner han for at hvis EU oppfører seg som «den voksne» i denne relasjonen, og kommer britene i møte med å gjenåpne forhandlingene, kan det komme til en løsning som begge parter kan leve med.

Dette har også statsminister May forsøkt å få sine kolleger i EU til å være med på, og gitt inntrykk overfor sine motstandere i eget parti at hun har muligheten til. Men EU-kommisjonens president

Jean Claude Juncker og lederen for Det europeiske råd Donald Tusk, har etter det siste møtet mellom EUs stats- og regjeringssjefer 13.-14. desember 2018 understreket at dette ikke er aktuelt.⁶

Derved gjenstår ifølge Wolf bare ett akseptabelt alternativ for Storbritannia: at et stort nok antall konservative undershusrepresentanter ofrer sine egne partiinteresser til fordel for landets interesser, og velger å gå inn for en ny folkeavstemning. Men dette kan i så fall bare skje etter at Underhuset har stemt over statsminister Mays forslag. Ifølge reglene må det bli før 21. januar 2019. Tiden er i ferd med å renne ut for begge parter.

May advarer mot en ny folkeavstemning

Mays utsettelse av avstemningen i Underhuset 11. desember har endret den politiske debatten blant britiske parlamentarikere. De ser seg om etter nye løsninger på konflikten rundt forsøkene på å få til en utmeldelsesavtale med EU. Statsminister May advarer imidlertid mot en ny folkeavstemning, som hun mener vil kunne gjøre «uopprettelig skade» politisk og «bryte troen på det britiske folket». Hennes alternativ er å legge frem sitt forslag til avtale med EU for Underhuset en uke før fristen går ut 21. januar 2019.⁷ Men det er vanskelig å se hva dette vil kunne føre til av mulige endringer i synet på avtalen, så lenge Mays motstandere i eget parti ser ut til å ha forskanset seg bak en idé om at ingen avtale er bedre enn en dårlig avtale, og virker helt urokkelige i sitt syn på Brexit.

Dette har også fått stadig flere av stats- og regjeringssjefene i EU og EUs egne toppolitikere, til å tvile på om britene finner noen løsning på sitt fremtidige forhold til EU før utmeldelsen er et faktum 29. mars 2019. Etter mistillitsforslaget mot May 12. desember ble det klart at mer enn hundre av hennes egne partifeller ser for seg en «hard Brexit», men et slikt forslag vil neppe gå igjennom i Underhuset. Det vil heller ikke en norsk løsning gjøre, siden dette allerede har vært nedstemt i Underhuset etter initiativ fra Det britiske overhuset i juni 2018, med 327 mot 126 stemmer blant de 650 parlamentarikerne.⁸

Problemet er at det finnes en eller flere grupper som blokkerer hvert av de forslagene som har vært lagt på bordet til de britiske parlamentarikerne om en styrt utmeldelse, og derfor ser det ut til at det kan gå mot en ny folkeavstemning om Storbritannias fremtidige forhold til EU som det eneste reelle alternativet til en «hard Brexit». Men selv om det skulle dukke opp et tverrpolitisk flertall i Det britiske parlamentet for en ny folkeavstemning, ville regjeringen måtte få aksept for dette. Det vil neppe Mays motstandere i eget parti være med på. Som den konservative representanten Nick Boles uttrykker det: Enhver Tory (konservativ) statsminister som ville forsøke seg på å få vedtatt en ny folkeavstemning om Brexit ville være «gone by tea-time». Den eneste måten eventuelt å få i stand en ny folkeavstemning på, er ifølge Boles gjennom et nyvalg og innsettelsen av en arbeiderpartiregjering.⁹

Etter avstemningen om en mulig norsk løsning på Storbritannias fremtidige forhold til EU i juni 2018, har stadig flere av de 75 parlamentsmedlemmene fra Labour som støttet dette i stedet begynt å snakke om en ny folkeavstemning. Det samme har enkelte konservative politikere, om

enn ingen i Mays regjering. Men også spørsmålet om en ny folkeavstemning er blitt en del av det innenrikspolitiske spillet om Brexit og til syvende og sist også regjeringmakten mellom venstre- og høyresiden i britisk politikk.

Internt i Det konservative partiet går skillelinjene mellom på den ene siden en klart EU-vennlig næringslivsfløy, som ønsker at Storbritannia skal bli værende i EU, og de som respekterer folkeavstemningen og støtter statsminister Mays forsøk på å få til en akseptabel utmeldelsesavtale med EU, og på den andre siden en anti-EU-fløy som flokker seg rundt politikere som Jacob Rees-Mogg og Boris Johnson. Philip Stephens i Financial Times mener flere i denne siste gruppen primært er «engelske nasjonalister», som nærmest har privatisert Det konservative partiet ut fra egne interesser om å oppnå politisk makt. Finansminister Philip Hammond har gått så langt som å kalle dem «ekstremister».¹⁰

Splittelsen går ikke like dypt i Labour, selv om også de ville oppleve store konflikter internt i partiet ved en eventuelt ny folkeavstemning. Derfor har også den EU-skeptiske partilederen Jeremy Corbyn forsøkt å holde spørsmålet om en ny folkeavstemning unna den politiske dagorden. De fleste av de Labour-dominerte valgkretsene stemte i juni 2016 for at Storbritannia skulle forlate EU. Så langt har det heller ikke vært noen indikasjoner på at et forslag om en ny folkeavstemning ville få flertall i Underhuset, og derved er det ingen som egentlig ønsker å snakke om dette. Men en ny folkeavstemning kan altså bli en realitet dersom alternativet er en «no-deal» «hard Brexit».

Som vi skal se senere i denne rapporten, vil (1) måten Storbritannia går ut av EU på, (2) hva som blir det endelige resultatet på lang sikt og (3) hvilke overgangsordninger som blir valgt, også få betydning for tredjeland som Norge. Spesielt fordi Norge i denne sammenheng ikke er et vanlig tredjeland i forhold til to parter i en handelsrelasjon, men i en helt spesiell situasjon som følge av EØS-avtalen. En norsk løsning med tilknytning til EUs indre marked, eller en «Norge pluss»-modell, som inkluderer en tollunion, har vært diskutert for Storbritannia, men nedstemt i Underhuset i Det britiske parlamentet. Det virker svært lite sannsynlig at britene skulle velge en så tett tilknytning til EU uten å ha politisk innflytelse på utviklingen av det indre marked og tollunionen.

Dette er heller ikke i Norges interesse. Det har den norske regjeringen gitt klart uttrykk for. I et intervju med den britiske avisen *The Guardian*, sa stortingsrepresentant for Høyre og leder i Europabevegelsen i Norge, Heidi Nordby Lunde, til britene at «Det kan godt være i deres interesse å bruke vår modell, men det vil ikke være i vår interesse».¹¹ Dessuten påpekte hun at det umulig kunne være aktuelt for Storbritannia å skulle rette seg etter EUs lover og regler, slik Norge må gjennom EØS-avtalen, uten å være med på å utforme de samme lovene og reglene, eller at de tre EØS-landene eller ett av dem, Island, Liechtenstein eller Norge, skulle kunne legge ned veto mot lover og regler Storbritannia eventuelt ville ønske eller ikke ønske som en del av denne avtalen.

Hva betyr EU for Storbritannia?

Storbritannia har vært medlem av EU siden 1973 og har i de 45 årene som er gått siden den gangen tilpasset seg dette samarbeidet økonomisk, politisk og juridisk; slik Norge har gjort gjennom

medlemskapet i Det europeiske økonomiske samarbeidsområdet (EØS). Men Storbritannia har som Norge alltid hatt et ambivalent forhold til Europa og de europeiske integrasjonsprosessene. Den som uttrykker dette best er Winston Churchill, britenes statsminister under andre verdenskrig og i årene 1951-1955, da Det europeiske kull- og stålfellesskapet ble etablert. I en artikkel i det amerikanske uketidsskriftet *Saturday Evening Post* i februar 1930 skrev Churchill at: «Vi er med Europa, men ikke av det. Vi er koblet sammen, men ikke kompromittert. Vi er interessert og assosierte, men ikke absorberte».¹²

Ifølge Europakommisjonens halvårige surveyundersøkelser av europeiske borgeres holdninger til samarbeidet i EU, har britene gjennomgående vært de mest skeptiske til det europeiske integrasjonsprosjektet og EU gjennom mange år. Men også i det som kalles *Special Eurobarometers*, for eksempel et fra april 2012 kalt *Future of Europe*, viser britene en langt mer skeptisk holdning til EUs betydning fremover enn innbyggerne i de øvrige medlemslandene i EU.¹³ Siden starten på Storbritannias medlemskap i det europeiske fellesskapet har også de britiske statsministrenes holdning svingt fra helhjertede europeere som Edvard Heath og Tony Blair, til inngrodde skeptikere som Margaret Thatcher. Men som David Cameron sa i november 2011, fem år før han sendte britene til urnene for å stemme over sitt lands fremtid i Europa: «Utenfor (EU) ville vi ende opp som Norge, under innflytelse av enhver regel for det indre marked som lages i Brussel, men ute av stand til å forme de samme reglene».¹⁴

Sitatet er hentet fra et intervju med Cameron under overskrifter «'Vi skeptikere' ønsker et fleksibelt Europa». Med hans etterfølger, Theresa May, ser det ut til at denne skepsisen til et tett integrert samarbeid i EU kan føre til full løsrivelse for britene, med de konsekvenser dette kan få for Storbritannias økonomiske, politiske og juridiske utvikling fremover. For å ta det siste først, vil det å bryte ut av de juridiske forpliktelsene landet har hatt i EU, kunne sees på som uttrykk for ustabilitet og usikkerhet for handelspartnere og investorer. Dette gjelder ikke minst for finansmarkedene, hvor London er Europas desiderte hovedstad. Politisk vil mulighetene for å påvirke egne rammebetingelser være langt dårligere, og for små land som Norge, med en svært åpen økonomi, vil britenes exit fra politisk lovgivende organer i EU kunne bety mindre vekt på en økonomisk politikk som fremmer friest mulig handel på tvers av landegrensene. Her har britene tradisjonelt spilt en viktig rolle i EU-samarbeidet. Men også når det kommer til bekjempelsen av økonomisk kriminalitet på tvers av landegrensene, andre typer for kriminalitet, terrorisme og militære trusler, vil en utmeldelse av EU bety at Storbritannias politiske innflytelse på disse områdene blir langt dårligere enn i dag.

I de årene Storbritannia har vært medlem av EU har britisk økonomi utviklet seg positivt, og bedre enn for eksempel fransk og tysk økonomi. Det viser en sammenlignende undersøkelse gjort av London School of Economics (LSE), hvor blant annet medlemskapet i EUs indre marked trekkes frem som en viktig årsak. Dette har vært med på å fremme en mer effektiv konkurransepolitikk og privatisering av offentlige virksomheter, økt fleksibilitet i arbeidsmarkedet og større grad av åpenhet for utenlandske investeringer, som har hatt en positiv innvirkning på britisk økonomi. Mens manglende nasjonalstatlige tiltak når det gjelder å investere mer i kortere og mellomlange utdannelses tiltak, energi- og transportinfrastruktur, støtteordninger for private investeringer og innovasjon samt en mer rettferdig økonomisk utjevningsspolitikk, har trukket økonomien i motsatt retning.¹⁵

Dette fikk betydning for hvordan britisk økonomi taklet finanskrisen som slo inn over Europa i 2008. Mens britiske lønsmottakere opplevde en reallønnsvekst som var høyere enn prisveksten i tiåret før finanskrisen, førte denne til økt arbeidsledighet og et markant fall i reallønnen. For mange yrkesgrupper snudde imidlertid den negative utviklingen ganske raskt, men ikke for typiske arbeideryrker som ofte hadde lave lønninger fra før. Dessuten er det flere høyinntektsgrupper som ikke har hatt den samme positive utviklingen som tidligere. Dette har ført til at medianreallønnen var lavere i 2016 enn den var i 2006. LSEs Growth Commission kaller dette for «et tapt tiår» for reallønnsutviklingen, og viser til at det kun er Storbritannia, Hellas og Portugal blant EUs medlemsstater som har opplevd dette.¹⁶

Siden folkeavstemningen om Brexit i juni 2016, har reallønnen i Storbritannia også blitt påvirket negativt av økende inflasjon. Pundet har sunket med 15 prosent i verdi mot amerikanske dollar, hvilket har ført til høyere importkostnader og en vekst i konsumprisen på 2,7 prosent årlig. Virkningene har variert med hensyn til yrkesgrupper, men også mellom kvinner og menn, unge og eldre arbeidstakere, og regionalt. Et generelt trekk er likevel en negativ reallønnsutvikling for mange lønsmottagere, mens bedriftene har gjort det godt og kapitalinntektene har økt.¹⁷ Dette har vært med på å forsterke økonomiske forskjeller i det britiske samfunnet, og antagelig vært en medvirkende årsak til at mange mener at Storbritannia vil klare seg bedre på egenhånd utenfor EU.

Som medlem av EU har britene kunnet handle fritt med 27 andre EU-land. I 2017 eksporterte Storbritannia varer og tjenester til en verdi av £274 milliarder til EU. Dette utgjorde 44,5 prosent av Storbritannias samlede eksport, mens importen var på £342 milliarder, som utgjorde 55,5 prosent av den samlede importen. Handelsunderskuddet med EU var på - £67 milliarder, mens det var et handelsoverskudd med resten av verden på £41 milliarder. I begge tilfeller var det underskudd i handelsbalansen for varer, mens det var et handelsoverskudd i balansen for tjenester. Dersom eksport og import fra Storbritannia til og fra EU fordeles på varer og tjenester, ser vi at vareeksporten til EU utgjorde 48 prosent og tjenesteeksporten 40 prosent av totalen, mens 54 prosent av Storbritannias import av varer kom fra EU og 49 prosent av tjenestene.¹⁸ I tabell 1-4 ser vi fordelingen av Storbritannias eksport og import til og fra EU fordelt på varegrupper.

Tabell 1 Storbritannias eksport av varer til EU i 2017 (£ og prosent)

	£ milliarder	% av total
Kjøretøyer	18,3	11,2
Petroleum og petroleumsprodukter	15,0	9,2
Medisinske og farmasøytiske produkter	2,8	7,8
Annet transportutstyr	8,8	5,4
Forskjellige bearbejdede artikler	8,3	5,1
Elektrisk utstyr og apparater	6,4	3,9
Generelt industrielt utstyr	6,4	3,9
Kraftproduserende industrielt utstyr	6,2	3,8
Klær og tilbehør	5,3	3,2
Organiske kjemikalier	4,6	2,8

Kilde: Ward (2018:6).¹⁹

Det er likevel slik at eksporten av varer og tjenester fra Storbritannia til EU har sunket: fra å utgjøre en andel på 54 prosent i 2000 var den i 2016 nede i 43 prosent, som tilsvarte 7,4 prosent av bruttonasjonalproduktet (BNP), mens den gikk litt opp igjen til 44 prosent i 2017. Det meste av nedgangen skyldes mindre vareeksport.

Tabell 2 Storbritannias import av varer fra EU i 2017 (£ og prosent)

	£ milliarder	% av total
Kjøretøyer	46,8	18,1
Medisinske og farmasøytiske produkter	20,3	7,9
Elektrisk utstyr og apparater	11,5	4,4
Forskjellige bearbejdet artikler	10,5	4,1
Telekommunikasjon og innspillingsutstyr	9,9	3,8
Generelt industrielt utstyr	9,8	3,8
Kraftproduserende industrielt utstyr	7,8	3,0
Kontormaskiner og adp-maskiner	7,4	2,9
Grønnsaker og frukt	6,9	2,7
Petroleum og petroleumsprodukter	6,8	2,6

Kilde: Ward (2018:6).²⁰

I 2017 var Storbritannias største eksportartikkel når det gjaldt tjenester det som kalles «andre forretningstjenester». Dette inkluderer advokattjenester, regnskapsføring, annonser og reklame, forskning og utvikling, arkitekttjenester og ingeniør- og andre tekniske tjenester.

Tabell 3 Storbritannias eksport av tjenester til EU i 2017 (£ og prosent)

	£ milliarder	% av total
Andre forretningstjenester	31,0	28,2
Finansielle tjenester	25,9	23,6
Reiseliv	19,1	17,4
Telekommunikasjon, computer og informasjon	9,1	4,1
Transport	7,2	8,3
Forsikringer og pensjoner	6,9	6,5
Intellektuelle eiendomsrettigheter	6,0	6,3
Konstruksjon	1,1	1,0
Personlig, kultur og rekreasjon	1,0	0,9
Offentlig sektor	0,5	0,5

Kilde: Ward (2018:7).²¹

Den største importen av tjenester fra EU til Storbritannia var innenfor reiseliv, som inkluderer alt fra hotell- og restauranttjenester til tjenester knyttet til reisebyråer og turoperatører kjøpt av britiske borgere i et annet EU-land eller andre lands borgeres konsum av slike tjenester i Storbritannia.

Tabell 4 Storbritannias import av tjenester fra EU i 2017 (£ og prosent)

	£ milliarder	% av total
Reiseliv	35,0	42,8
Andre forretningstjenester	15,4	18,9
Transport	11,6	14,1
Telekommunikasjon, computer og informasjon	6,4	7,8
Finansielle tjenester	5,2	6,4
Intellektuelle eiendomsrettigheter	3,1	3,8
Offentlig sektor	1,8	2,2
Konstruksjon	1,2	1,4
Forsikringer og pensjoner	1,0	1,2
Personlig, kultur og rekreasjon	0,3	0,4

Kilde: Ward (2018:7).²²

Dersom Storbritannia forlater EU vil eksport og import til og fra EU-landene ikke lenger være underlagt felles lover og regler, som sikrer fri bevegelse av mennesker, varer, tjenester og kapital på tvers av landegrensene i de 31 landene som er med i EØS og tollunionen mellom EUS 28 medlemsstater. Den vil i stedet være avhengig av de reglene som i dag gjelder for Storbritannias handel med land utenfor EU, såkalte tredjeland. Det vil si at bedriftene må:

- ha de nødvendige lisensene som kreves for eksport og import
- deklare eksport og import til tollmyndighetene via nasjonale systemer
- forsikre seg om at mva, importavgifter og andre kostnader betales på riktig måte
- følge transportprosedyrer, som normalt utføres av importøren²³

Siden Norge gjennom EØS-avtalen kun deltar i EUs indre marked og ikke EUs tollunion, vil ikke endrede tollprosedyrer bli den store utfordringen for handel og investeringer mellom Norge og Storbritannia, men endringene som eventuelt vil følge av en «hard Brexit» vil fjerne alle de fordelene som ligger for norske og britiske bedrifter i det felles regelverket EUs indre marked bygger på. Med en «hard Brexit» vil det kun være det felles regelverket til Verdens handelsorganisasjon (WTO) som vil gjelde for handelen mellom Storbritannia og EU, og derved Storbritannia og Norge. Dette går stort sett bare på tradisjonelle handelsreguleringer for eksport og import over landegrensene, og omfatter ikke tjenester, som er svært viktig for britisk økonomi og i handels-samarbeidet mellom Storbritannia og Norge.

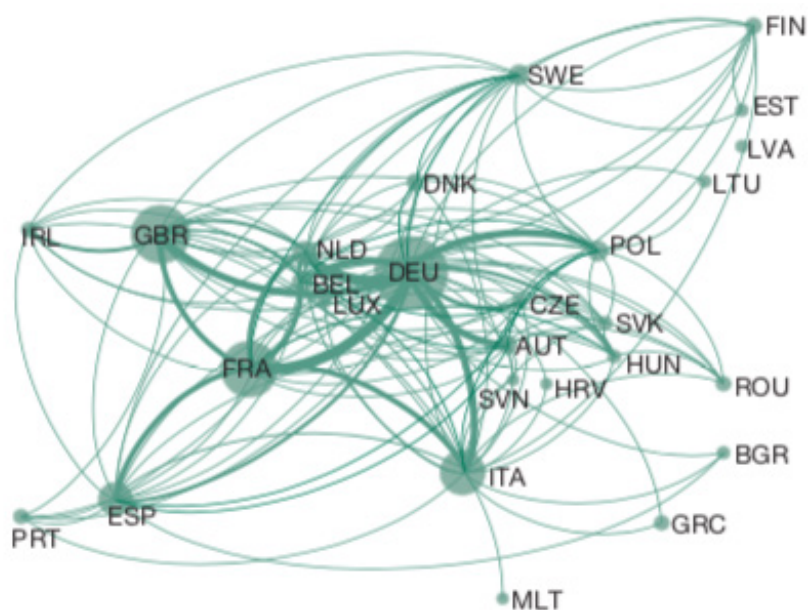
Ifølge en ny rapport fra det private forskningsinstituttet Das Institut der deutschen Wirtschaft (IW) i Köln, vil en «hard Brexit» kunne redusere handelen mellom Storbritannia og de 27 landene i EU med opptil 50 prosent dersom det innføres tolltariffer på størrelse med de som i dag gjelder for britenes handel med tredjeland, det vil si land utenfor EU/EØS. Dette vil ramme de største handelspartnerne mest, men også de mest industriavhengige regionene i disse landene – for eksempel Tyskland – som allerede i dag har store utfordringer knyttet til tap av arbeidsplasser.²⁴ Dessuten vil det kunne slå hardt ut for alle de selskapene i EU/EØS som er del av eller styrer sine egne integrerte verdikjeder, det vil si produksjon av varer og tjenester som foregår i flere land og

gjærne ut fra en spesialisering og arbeidsdeling som ikke hadde vært mulig kun med produksjon i ett eller et begrenset antall land.²⁵

Hvis det blir en «hard Brexit» vil dette også på kort sikt kunne gi direkte inntekter til Storbritannia og EU i form av påløpte tollavgifter på henholdsvis 10,5 og 5,1 milliarder euro. For mange briter, som synes det er feil at Storbritannia i flere år har vært en netto bidragsyter til EU gjennom den kontingenten som må betales for medlemskap, er dette et positivt trekk. Men på lang sikt vil det antagelig være ganske ødeleggende for den økonomiske utviklingen. De landene som vil komme dårligst ut av et slikt regime, er Storbritannia og Tyskland, og det vil spesielt være bilindustrien som vil bli rammet. En femtedel av alle de tollinntektene Storbritannia ville kunne få inn dersom det ikke blir noen ny avtale om toll mellom de europeiske landene ved en «hard Brexit», vil det være tysk bilindustri som betaler, mens britisk bilindustri vil måtte betale en tredjedel av alle de toll- og avgiftsinntektene som ville tilfalle EU. Men i tillegg ville også det som kalles ikke-tollbaserte handelshindringer (NTB) på kort sikt kunne føre til at britiske selskaper ville kunne tape opp til 14,6 milliarder euro og selskaper i de resterende 27 EU-landene opp til 25,8 milliarder euro årlig på en «hard Brexit».

Figur 1 er en illustrasjon av hvordan integrerte verdikjeder er blitt et sentralt element i utviklingen av EUs indre marked. For de fleste som er opptatt av økt frihandel og globalisering, representerer integrerte verdikjeder noe positivt, fordi de fører til en utnyttelse av komparative fortrinn og mulighetene til å utvikle nye produkter og produksjonsmåter for varer og tjenester ut fra funksjonelle kvaliteter i en differensiert næringsstruktur i større markeder. Men det er også utfordringer knyttet til dette, det viser nærmere undersøkelser av folkeavstemningen om Brexit i juni 2016.

Figur 1 Europeiske integrerte verdikjeder 2014

Kilde: Hüther et al (2018: 6).²⁶

I en undersøkelse gjennomført av Vanessa Wannicke ved Lunds Universitet, viser det seg at i de britiske regionene hvor den økonomiske integrasjonen og industrielle produksjonen har vært sterkest påvirket av selskaper som er en del av integrerte verdikjeder, der har også motstanden mot globaliseringen vært størst og der stod Leave-kampanjen sterkest i folkeavstemningen om Brexit i 2016. Wannicke tar likevel ikke til orde for å følge anti-globaliseringens logikk, men i stedet å utvikle en politikk som i større grad balanserer fordeler og ulemper ved integrerte verdikjeder på tvers av nasjoner og regioner gjennom en mer fleksibel arbeidsmarkedslogikk der reallokering av menneskelige ressurser, omskolering og etter- og videreutdanning ikke bare er et nasjonalstatlig anliggende, men noe som også kan utvikles i fellesskap på tvers av landegrensene.²⁷

Hvilke løsninger ser britene for seg?

Michel Barnier, EUs sjefsforhandler i Brexit-prosessen, har sagt at det mest sannsynlige utfallet av forhandlingene om en britisk utmeldelse fra EU og ny tilknytningsform, er den modellen Canada og EU er blitt enige om under navnet Comprehensive Economic and Trade Agreement, CETA. Denne avtalen gjør det mulig for begge parter å inngå separate avtaler med andre parter fordi Canada ikke deltar i EUs tollunion og indre marked.²⁸

En av utfordringene ved CETA-avtalen er at den bare i begrenset grad dekker eksport og import av tjenester, som er et veldig viktig handelsområde for Storbritannia. Til gjengjeld dekker den mange av de behovene Theresa May har måttet tilfredsstille overfor sine motstandere når det for eksempel gjelder at EU-domstolens jurisdiksjon ikke skal gjelde i Storbritannia, at det ikke skal være fri bevegelse av personer over landegrensene eller finansielle støtteordninger mellom landene som inngår i avtalen og full handelspolitisk autonomi.

Dette utelukker et britisk medlemskap i EFTA og deltagelse i EØS-avtalen, men også en sveitsisk modell, selv om denne er basert på bilaterale avtaler som forhandles frem mellom Sveits og EU på enkeltområder. Eller den type avtaler land som Ukraina, Tyrkia og Sør-Korea har inngått med EU. Ukraina har en dyptgående frihandelsavtale med EU, og er en prioritert partner i EUs naboskapsprogram med mulighet for et fremtidig EU-medlemskap. Tyrkia har vært koblet til EUs tollunion siden 1995, og i 1999 ble landet også med i EUs Middelhavspartnerskap, men har de senere årene beveget seg politisk sett stadig lenger bort fra et mulig EU-medlemskap. Sør-Korea har hatt en frihandelsavtale med EU siden 2015, som dekker flere aspekter av slike avtaler enn bare nedbyggingen av toll og avgifter som hindrer handel mellom land. Det kan for eksempel være miljøkrav for spesielle produkter, i dette tilfellet biler produsert i Sør-Korea for det europeiske markedet. Dette var den første avtalen av denne typen EU inngikk med et land i Asia. Den regnes derfor som en modellavtale EU vil kunne bruke overfor det som ofte kalles fremvoksende økonomier.

Fordelen med CETA-avtalen er i første rekke at den i mindre grad enn de ovenfor nevnte avtalene griper inn i nasjonalstatlig lovgivning. Den passer Storbritannia bedre hvis målet er å følge de mest ekstreme Brexit-tilhengernes argumentasjon om å «ta tilbake kontrollen» over egen politikk. Men heller ikke denne avtalen er uten kostnader. Britiske vareprodusenter ville for eksempel med en slik avtale måtte tilpasse sine produkter de reguleringene som gjelder i nasjonale og lokale

markeder i EU-landene, mens tilbyderne av tjenester ville miste de fordelene de har i dag med fri bevegelse av personer og tjenester over landegrensene.

Ifølge Martin Wolf kan Storbritannia kanskje være villig til å gi avkall på en autonom handelspolitikk for å bli medlem av EUs tollunion, eller tilpasse reglene for fri bevegelse av personer nasjonalstatlige krav på linje med det Sveits i dag har i sine bilaterale avtaler med EU. Ja, kanskje til og med EU-domstolens forrang fremfor britiske rettsinstanser kan aksepteres i visse tilfeller dersom det er dette som skal til for at Storbritannia skal kunne få et godt handelspolitisk forhold til EU fremover.²⁹ Men holdningene til statsminister Mays forsøk på å komme frem til en god avtale med EU på flere av disse områdene har ikke akkurat vært positiv fra hennes egne partifeller på den nasjonalistiske fløyen. Selv den viktige rollen London har som Europas finanssentrum ser ikke ut til å gjøre noe inntrykk på deres holdning til en «hard Brexit».

Utenfor EU vil Storbritannia ha større kontroll på egne lover og reguleringer også på dette markedsområdet, men etter finanskrisen som spredte seg i Europa etter 2008, er det antagelig et lite gangbart argument å legge vekt på mindre behov for felles løsninger på dette feltet enn det motsatte. Her har Brexit-tilhengerne neppe noe godt argument for en britisk alenegang. Det gjelder også argumentet om at Storbritannia handler en god del mindre med EU i dag enn for ett og to tiår tilbake, slik vi har sett foran. Fremdeles gjelder handelens jernlov om at «handelen halveres når avstanden doubles».³⁰ EU er og blir Storbritannias nærmeste marked, og antagelig også det letteste. Å få i stand handels- og investeringsavtaler med land som India, Kina og USA, som kan gi de samme fordelene britiske bedrifter har hatt i EU, vil være svært vanskelig, mens land det vil være lett å få et godt forhold til, som Australia og Canada, vil være av mindre betydning rent økonomisk. Tabell 5 viser hvilke mulige løsninger Storbritannia har til å etablere nye relasjoner med «The Bloc» hvis landet forlater EU.

Tabell 5 Mulige avtaletyper for Storbritannia og EU etter Brexit

	NORGE	ISLAND	LIECHTEN-STEIN	SVEITS	UKRAINA	TYRKIA	SØR-KOREA	CANADA
Ingen EUCJ- jurisdiksjon	X	X	X		X			
Ikke fri bevegelse av personer	X	X	X	X				
Ingen økonomiske overføringer	X	X	X	X				
Regulatorisk autonomi	X	X	X	X	X			
Selvstendig handelspolitikk						X		

Kilde: Wolf (2018).³¹

Tall fra en rekke surveyundersøkelser i etterkant av Brexit-avstemningen i juni 2016, viser at det ikke nødvendigvis vil bli et annet resultat om det skulle komme til at Det britiske parlamentet vedtar en ny folkeavstemning om Storbritannias fremtid i EU. Det er likevel mye som tyder på at

mange har skiftet mening på de to årene som har gått med forhandlinger mellom Storbritannia og EU om en utmeldelsesavtale. Når britene blir spurt om (1) de ville ha stemt for å bli i EU, (2) akseptere statsminister Mays utmeldelsesavtale eller (3) forlate EU uten noen avtale, en såkalt «no-deal» eller «hard Brexit»-løsning, dersom det kom en ny folkeavstemning i morgen, svarer 46 prosent det første, mens 27 prosent svarer det andre og 27 prosent det tredje i en sammenstilling av syv undersøkelser fra desember 2018.³²

I tabell 6 er det en oppsummering av hvilke skillelinjer som dominerer debatten rundt Mays forslag til en avtale med EU om utmeldelse, hvilke mulige resultater konflikten rundt disse kan føre til og hvilken betydning dette kan ha for Norge. Det er også lagt inn en tidslinje i figuren.

Tabell 6 Skillelinjer og mulige resultater av en Brexit for Storbritannia og betydningen for Norge

SKILLELINJER	MULIG RESULTAT	BETYDNINGEN FOR NORGE
May vs. Remain	Fortsatt medlemskap i EU	Beste løsning, blir som i dag
May vs. Flertallet i Underhuset	Forhandlet avtale => «myk Brexit»	Akseptabelt m/bi-lateral avtale
May vs. ERG *	«No-deal» => «hard Brexit»	Dårlig løsning, kun WTO
Avstemning før 21.1.19	29.3.19: Artikkel 50 realiseres Mulig overgangsperiode med gjenopptagelse av forhandlinger	1.1 2021 Endelig utmeldelse

* ERG står for European Research Group, som samler de konservative Brexit-tilhengerne i Det britiske parlamentet. Gruppen ledes av den markante EU-motstanderen Jacob Rees-Mogg.

Hvis britene forlater EU forlater de også EØS

Dersom Brexitt blir en realitet vil Storbritannia bli Norges nest største handelspartner for varer, tjenester, kapitalbevegelser og investeringer etter EU. En britisk utmeldelse fra EU, og derved EØS, vil derfor kunne ha store konsekvenser for norske bedrifter og arbeidsplasser. Norske bedrifters eksport av varer og tjenester til Storbritannia utgjør rundt en femtedel av Norges samlede eksport.

I 2017 eksporterte norske bedrifter varer for 177 milliarder kroner til Storbritannia, av en total vareeksport på 843 milliarder kroner. Verdien av norsk vareeksport til de resterende 27 landene i EU var likevel langt høyere, med over 520 milliarder kroner i 2017. Men en positiv utvikling i handelen mellom Norge og Storbritannia i 2017 viser hvor viktig EØS-avtalen er også for dette forholdet.³³

Importen av varer fra Storbritannia til Norge var noe lavere enn for andre land i EU, med Storbritannia på fjerdeplass, etter Sverige, Tyskland og Danmark. Tilsammen utgjorde denne importen litt over 32 milliarder kroner i 2017.³⁴

Den største andelen av norsk vareeksport til Storbritannia er råolje og naturgass. Etter flere år med nedgang økte denne eksporten med 15 prosent i 2017 til nesten 143 milliarder kroner. Norges største selskap, Equinor (tidligere Statoil), har for eksempel vært etablert på britisk sokkel i mange år, og er en stor og viktig leverandør med potensiale til å betjene en fjerdedel av det britiske gassmarkedet. Equinor er også engasjert i utviklingen av offshore vindkraft i Storbritannia, og leverer i dag elektrisitet fra sine offshore prosjekter i Sheringham og Dudgeon til 630 000 husstander. En eventuell Brexit vil selvsagt kunne føre til stor grad av usikkerhet i forholdet mellom Norge og Storbritannia, og snu en positiv handelsutvikling norske bedrifter opplevde i dette markedet i 2017.

Det samme gjelder fastlandseksporten av varer fra Norge til Storbritannia. Denne økte fra 29 milliarder kroner i 2016 til 34 milliarder kroner i 2017, etter at avstemningen om Brexit, som vi har sett ovenfor, hadde ført til et sterkt fall i pundkursen og derved lavere etterspørsel i det britiske markedet etter importerte varer. Dette endret seg da pundet økte i verdi overfor norske kroner i 2017, og gjorde at et underskudd på 865 millioner kroner i handelsbalansen med Storbritannia i 2016 ble snudd til et overskudd på 2,5 milliarder kroner.³⁵

Norske selskaper som handler med og/eller er til stede i Storbritannia er ved siden av de store energiselskapene Equinor og Statkraft, for eksempel aluminiumsprodusenten Hydro, gjødselprodusenten Yara, matvareprodusenten Orkla og oppdrettsselskaper som Marine Harvest samt flere små og mellomstore bedrifter innen sjømatnæringen og leverandør-industrien.

I 2017 ble det eksportert sjømat fra Norge for 94,5 milliarder kroner totalt. Åtte av de ti største markedene var land i EU, hvorav Storbritannia var det fjerde største når det gjaldt direkte eksport, mens Tyskland var det viktigste konsumentmarkedet for norsk sjømat, uten at dette kommer med på listen blant de ti største siden importen fra Norge også kan gå via andre land.³⁶

Grunnen til at det tyske konsummarkedet for fisk ikke fanges opp i den offisielle statistikken, er at de reelle vare- og tjenestestrømmene i internasjonale markeder ofte krysser landegrensene, ikke minst i et system som det indre marked i EU. Her er flere av de landene Norge eksporterer til en form for mellomland. Det vil si at de fungerer som knutepunkter eller videreforedlingsmarkeder for varer og tjenester fra Norge, som enten eksporteres videre til andre land direkte eller i en eller annen form for videreforedlet tilstand.

Storbritannia er et godt eksempel på integrerte verdikjeder når det gjelder sjømat. Storbritannia er for eksempel et av Norges viktigste markeder for hvitfisk,³⁷ med en markedsandel på 28 prosent på torsk. Men bare 13 prosent av dette er direkte eksport.³⁸ Den resterende delen kommer fra knutepunkt- eller videreforedlingsmarkeder i andre land. Dette viser hvor komplisert det vil kunne bli for norske bedrifters forhold til Storbritannia og resten av EU dersom britene forlater EU i mars 2019 og reglene for handelen mellom Storbritannia og EU, og derved Storbritannia og Norge, endres.

Dette gjelder også for utenlandskkontrollerte foretak i Norge, hvorav nesten 700 er britiske. Disse omsatte for 145 milliarder kroner i 2015, og sysselsatte godt over 37 000 mennesker. Storbritannia

er det tredje største landet etter Sverige og Danmark når det gjelder antall utenlandskkontrollerte foretak i Norge, men tredje størst etter Sverige og USA i omsetning og antall ansatte. Dette har i hovedsak å gjøre med at flere britiske selskaper med virksomhet i Norge tilhører olje- og gasssektoren og leverandørindustrien tilknyttet denne. Her er omsetningen per ansatt langt høyere enn i andre bransjer, for eksempel innen finans, informasjons- og kommunikasjonsteknologi, shipping eller detaljhandel, som er viktige sektorer for britiske bedrifter i Norge. Dersom vi i tillegg ser på norskkontrollerte foretak i utlandet, med omsetning og antall ansatte, er Sverige det landet som har flest norske bedrifter, mens Storbritannia er nummer fem på listen med 255 foretak, 15 320 ansatte og en omsetning på 60 milliarder norske kroner.³⁹

Som vi har sett tidligere i dette notatet, er vare- og tjenestekjedene i dagens internasjonale markeder langt mer komplekse enn tidligere, og verdiskapingen vanskeligere å konkretisere i integrerte verdikjeder. Derfor gir heller ikke ordinær statistikk over eksport og import et utfyllende bilde av de vare- og tjenestestrømmene som er involvert i den grenseoverskridende handelen; hverken når denne foregår mellom forskjellige bedrifter i Norge og Storbritannia, eller i integrerte verdikjeder i ett og samme selskap i begge landene.

Dette viser at også den tradisjonelle måten å skille mellom varer og tjenester på kan gjøre at vi ikke helt forstår hvordan de internasjonale vare- og tjenestestrømmene foregår, og da heller ikke klarer å utvikle gode politiske rammebetingelser for å forstå dette. Varer som eksporteres inneholder for eksempel i dag ofte mye underleveranser i form av tjenester.

Et konkret eksempel på dette er den norske leverandørindustrien, som har sitt største internasjonale marked i Storbritannia. Leverandørindustrien består av mer enn 1100 norskbaserte selskaper som leverer olje og gassrelaterte produkter eller tjenester til oppstrøms olje- og gassindustri. Dersom vi tar med denne industriens internasjonale omsetning, inkludert eventuelt salg gjennom datterselskaper i utlandet, var omsetningen i 2016 på 378 milliarder kroner, hvorav 35 prosent i internasjonale markeder. Dette gjør leverandørindustrien til Norges nest største næring etter salget av olje og gass, og en viktig næring for eksport av varer og tjenester.⁴⁰

En Brexit og mulige følger av dette for EØS-avtalen gjennom at Storbritannia forlater denne, vil kunne påvirke eierforholdene i utenlandskkontrollerte bedrifter i Norge og utformingen av transnasjonale verdikjeder med betydning for verdiskapningen og norske arbeidsplasser. Dette er også noe som må tas med i betraktning når vi diskuterer utfordringene med Brexit og eventuelle endringer i EØS-avtalen som følge av dette.

Konklusjon

Dersom Storbritannia forlater EU vil ikke landet lenger være en del av det geografiske området som dekkes av EØS-avtalen, eller de institusjonene og beslutningsprosessene dette samarbeidet styres etter i EU eller EFTA. Dette vil bli en utfordring for Norge, og i forbindelse med EUs toppmøte om Brexit i oktober 2017, understrekte derfor Norges statsminister Erna Solberg at «Det verste for oss blir om vi får en hard brexit som gjør at vi står uten andre samarbeidsavtaler enn WTO-avtalen som rammeverk for samarbeidet vårt med Storbritannia. Det vil bli en krevende prosess».⁴¹

Normalt tar det flere år å forhandle frem handels- og investeringspolitiske avtaler som det Storbritannia ønsker som et alternativ til medlemskap i EU. Før det foreligger en ny avtale mellom Storbritannia og EU vil det ikke være mulig for Norge og Storbritannia å fremforhandle en avtale, siden Norge gjennom EØS-avtalen er bundet til EU.

Det betyr at så lenge Storbritannia og EU ikke har en ny avtale på plass, vil samhandlingen mellom det norske og britiske markedet ikke lenger reguleres av EØS-avtalen og dens fire friheter, men WTOs regler for handel over landegrensene. Som et lite land med en åpen økonomi er Norge helt avhengig av internasjonale handelsavtaler. Dette er det viktig å få frem i den politiske debatten i Norge i forbindelse med Brexit og mulige konsekvenser av dette for norske bedrifter og arbeidsplasser. Det er ingen automatikk i at Norge skal kunne få en like god avtale med Storbritannia som i dag, eller at EØS-avtalen vil bli opprettholdt dersom Europakommisjonen leter etter nye løsninger for EUs fremtidige forhold til Storbritannia.

Notatet er skrevet av Jan Erik Grindheim, prosjektmedarbeider og statsviter i Civita, og førsteamanuensis ved Handelshøyskolen, Universitetet i Sørøst-Norge. Han har også oversatt alle engelske sitater til norsk.

Civita er en liberal tankesmie som gjennom sitt arbeid skal bidra til økt kunnskap og oppslutning om liberale verdier, institusjoner og løsninger, og fremme en samfunnsutvikling basert på respekt for individets frihet og personlige ansvar. Civita er uavhengig av politiske partier, interesseorganisasjoner og offentlige myndigheter. Den enkelte publikasjons forfatter(e) står for alle utredninger, konklusjoner og anbefalinger, og disse analysene deles ikke nødvendigvis av andre ansatte, ledelse, styre eller bidragsyttere. Skulle feil eller mangler oppdages, ville vi sette stor pris på tilbakemelding, slik at vi kan rette opp eller justere.

Ta kontakt med forfatteren janerik@civita.no eller civita@civita.no.

Sluttnoter

- 1 Peter Walker og Jessica Elgot (2018): «May admits she would have lost Brexit deal vote by large margin». *The Guardian* 10.12.2018. Lastet ned 13.12.2018: <https://www.theguardian.com/politics/2018/dec/10/brexit-deal-may-admits-she-would-have-lost-vote-by-large-margin>.
- 2 Peter Walker (2018): «Briefing battle begins over meaning of May's victory». *The Guardian* 12.12.2018. Lastet ned 13.12.2018: <https://www.theguardian.com/politics/2018/dec/12/briefing-battle-begins-over-meaning-of-mays-victory>.
- 3 Dan Sabbagh og Jessica Elgot (2018): «Theresa May postpones Brexit deal vote». *The Guardian* 10.12.2018. Lastet ned 13.12.2018: <https://www.theguardian.com/politics/2018/dec/10/theresa-may-postpones-brexit-deal-meaningful-vote-eu>.
- 4 Intervjuet av Eva Aalberg Undheim (2018): «EØS-sporet er meir truleg». *Dag og Tid* 14.12.2018.

- 5 Martin Wolf (2018): «The nightmare of no-deal looms and must be prevented». *Financial Times* 14.12.2018.
- 6 Emma Beswick (2018): «EU summit: No reopening of Brexit negotiations, say Tusk and Juncker». *Euronews* 14.12.2018. Lastet ned 18.12.2018: <https://www.euronews.com/2018/12/14/live-updates-may-seeks-reassurances-at-eu-summit-in-brussels>.
- 7 Sitert i George Parker (2018): «May resists growing impetus for second referendum». *Financial Times* 18.12.2018.
- 8 Greg Heffer (2018): «EU Withdrawal Bill: MPs reject EEA membership after Brexit in key vote». *Sky News* 14.6.2018. Lastet ned 18.12.2018: <https://news.sky.com/story/eu-withdrawal-bill-mps-reject-eea-membership-after-brexite-in-key-vote-11404084>.
- 9 Intervjuet av Greg Heffer (2018): «EU Withdrawal Bill: MPs reject EEA membership after Brexit in key vote». *Sky News* 14.6.2018. Lastet ned 18.12.2018: <https://news.sky.com/story/eu-withdrawal-bill-mps-reject-eea-membership-after-brexite-in-key-vote-11404084>.
- 10 Philip Stevens (2018): «May's last path to an orderly Brexit». *Financial Times* 14.12.2018.
- 11 Intervjuet av Patrick Wintour (2018): «Norwegian politicians reject UK's Norway-plus Brexit plan». *The Guardian* 7.12.2018. Lastet ned 14.12.2018: <https://www.theguardian.com/politics/2018/dec/07/norwegian-politicians-reject-uks-norway-plus-brexite-plan>.
- 12 Referert i og oversatt av Jan Erik Grindheim (2012): «Den besværlige unionen: Norge, Storbritannia og EU». Øivind Bratberg og Kristin M. Haugevik (red.): *Det glemte partnerskapet. Norge og Storbritannia i et nytt århundre*. Oslo: Akademika forlag, s. 79-97.
- 13 Special Eurobarometer 379: *Future of Europe*. Report. Innsamlingen av data foretatt I desember 2011, rapporten publisert i april 2012.
- 14 Sitert i Valentina Pop (2011): «Cameron: 'We sceptics' want a flexible Europe». *Euobserver* 15.11.2011.
- 15 Philippe Aghion et al (2013): *Investing for Prosperity. Skills, Infrastructure and Innovation. Report of the LSE Growth Commission*. London: London School of Economics.
- 16 London School of Economics Growth Commission (2017): *UK Growth. A New Chapter*. London: London School of Economics.
- 17 London School of Economics Growth Commission (2017): *UK Growth. A New Chapter*. London: London School of Economics.
- 18 Matthew Ward (2018): *Statistics on UK-EU trade*. House of Commons Library. Briefing Paper Number 7851, 30 November 2018. London: House of Commons Library.
- 19 Matthew Ward (2018): *Statistics on UK-EU trade*. House of Commons Library. Briefing Paper Number 7851, 30 November 2018. London: House of Commons Library.
- 20 Matthew Ward (2018): *Statistics on UK-EU trade*. House of Commons Library. Briefing Paper Number 7851, 30 November 2018. London: House of Commons Library.
- 21 Matthew Ward (2018): *Statistics on UK-EU trade*. House of Commons Library. Briefing Paper Number 7851, 30 November 2018. London: House of Commons Library.
- 22 Matthew Ward (2018): *Statistics on UK-EU trade*. House of Commons Library. Briefing Paper Number 7851, 30 November 2018. London: House of Commons Library.
- 23 Eksempler på hvor detaljert dette arbeidet vil kunne bli, kan vi se fra eksportinformasjonen til HM Revenue & Customs (2018): «Exporting goods outside the EU». Gov.uk 26.09.2018. Lastet ned 19.12.2018: <https://www.gov.uk/guidance/exporting-goods-from-the-eu-to-a-third-country-outside-the-eu>.
- 24 Michael Hüther, Matthias Diermeier, Markos Jung og Andrew Bassilakis (2018): «If Nothing is Achieved: Who Pays for the Brexit?». Köln: Institut der deutschen Wirtschaft.
- 25 Filippo di Mauro Hedwig Plamper og Robert Stehrer (2013): *Global Value Chains: A Case for Europe to Cheer Up*. Compnet Policy Brief 03/2013, August 2013. Frankfurt am Main: European Central Bank.

- 26 Michael Hüther, Matthias Diermeier, Markos Jung og Andrew Bassilakis (2018): «If Nothing is Achieved: Who Pays for the Brexit?» Köln: Institut der deutschen Wirtschaft.
- 27 Vanessa Wannicke (2018): *Does trade integration in Global Value Chains go hand in hand with anti-globalization sentiments? A regional analysis of the Brexit referendum*. Masteroppgave ved Lunds Universitet.
- 28 Martin Wolf (2018): «Britain's road to becoming EU's Canada». *Financial Times* 21.2.2018.
- 29 Martin Wolf (2018): «Britain's road to becoming EU's Canada». *Financial Times* 21.2.2018.
- 30 Martin Wolf (2018): «Britain's road to becoming EU's Canada». *Financial Times* 21.2.2018.
- 31 Martin Wolf (2018): «Britain's road to becoming EU's Canada». *Financial Times* 21.2.2018.
- 32 What UK Thinks (2018): «If there was a referendum tomorrow with the options of remaining in the EU, accepting the government's Brexit agreement, or leaving the EU without a deal, which would you support?». Data fra syv undersøkelser gjort mellom 14.11 og 4.12 2018. Lastet ned 20.12.2018: <https://whatukthinks.org/eu/questions/if-there-was-a-referendum-tomorrow-with-the-option-of-accepting-the-governments-brexit-agreement-or-leaving-the-eu-without-a-deal-which-would-you-support-2-2/>.
- 33 Statistisk sentralbyrå (2018): «Import og eksport av varer, etter handelsområder, verdensdeler og land. Millioner kroner». Lastet ned 9.2.2018: <https://www.ssb.no/utenriksokonomi/statistikker/muh>.
- 34 Kjersti Fossanger (2018): «Norges viktigste handelspartnere». Statistisk sentralbyrå 30.1.2018. Lastet ned 9.02.2018: <https://www.ssb.no/utenriksokonomi/artikler-og-publikasjoner/norges-viktigste-handelspartnere>.
- 35 Statistisk sentralbyrå (2018): «Utenrikshandel med varer». Egne kjøringer fra Statistikkbanken. Lastet ned 9.2.2018: <https://www.ssb.no/statbank/table/08809/tableViewLayout1/?rxid=99bb1680-e485-41da-a9c7-ba1c1015d3da>.
- 36 Norges sjømatråd (2018): «Sjømatnasjonen Norge». Lastet ned 11.2.2018: <https://sjomatnasjonen.seafood.no>.
- 37 Statistics Denmark (2017): *Nordic Countries in Global Value Chains*. København: Statistics Denmark.
- 38 Norges sjømatråd (2018): «Sjømatnasjonen Norge». Lastet ned 11.2.2018: <https://sjomatnasjonen.seafood.no>.
- 39 Jan Erik Grindheim (2018): *Hva betyr Brexit og EØS for norsk næringsliv?* Rapport for Næringslivets Hovedorganisasjon 23.3.2018.
- 40 Jan Erik Grindheim (2018): *Hva betyr Brexit og EØS for norsk næringsliv?* Rapport for Næringslivets Hovedorganisasjon 23.3.2018.
- 41 Intervjuet av Phillip Alan Lote og Anja Strønen for Aftenposten 18.10.2017. Lastet ned 31.10.2017: <https://www.nrk.no/urix/erna-solberg-frykter-brexit-forhandlingene-gar-for-sakte-1.13740817>.